

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

УСПОНИ И ПАДОВИ СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ САМОСВЕСТИ: УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ И ЊЕГОВЕ ПОСЛЕДИЦЕ

САЖЕТАК: Пратећи изворна документа (Начертаније из 1844; Нишка декларација из 1915; Крфска декларација из 1917; Одлуке Велике народне скупштине у Новом Саду; Одлуке Велике народне скупштине српског народа у Подгорици; Акта о оснивању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1918. године), аутор посматра развој политичких идеја који је Србе све више одвајао од процеса националне интеграције и уводио их у процесе наднационалних, југословенских интеграција. У тим процесима српска политичка самосвест се све више руинирала и временом постајала све мање способна да води процесе тако да на позитиван начин одговори на изазове нових историјских ситуација. Тако је 1918. година постала једна од судбоносних, граничних година у којој се десио изузетан ратни тријумф пострадао српског народа, а истовремено је у тај тријумф био уграђен и корен многих будућих пораза које ће он доживети. Појава монтенегринске идеологије и државне праксе један је од најизразитијих знакова тих пораза, па се у лечењу ових социопатогених појава мора поћи од деконструкције механизма насиља који су у ову идеологију уграђени. Аутор сматра да у све садашње и будуће наднационалне интеграције (Европска унија, глобализација, постмодерно друштво) Срби морају улазити тако што ће обавити неопходну елиминацију многих прелиминарних дилема, конфликта и противуречности, те што ће остварити што шири облик националног консензуса око основних питања које испостављају ти интеграциони процеси.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски народ, политичка и национална самосвест, националне и наднационалне интеграције, присаједињење

и уједињење, самоодређење народа, троимени народ, монтегнинство, унутрашње врлине, спољашње околности.

Стара је мудрост да човека, па и читаве народе, непрестано прати како могућност највеће среће тако и највеће несреће. Управо из тих разлога је Аристотел, настојећи да дефинише појам срећнога човека, истакао да је то „онај ко (стално) поступа у складу с потпуном врлином и ко је уз то снабдевен у довољној мери спољним животним добрима, и то не само за извесни случајни период времена него и у току целог живота”.¹ Инсистирајући на поставци да је „за човека највеће добро у раду душе према њеној врлини или, ако има више душевних врлина, према најбољој и најсавршенијој”, велики грчки философ је не само указао на значај спољашњих услова живота него је и установио да је важно да се све то дешава „у току целог живота”, јер „не може један дан или кратко време да учини човека ни блаженим ни срећним”.² За срећу је, дакле, неопходна не само ваљана човекова природа и његова делатност него и стицај повољних спољашњих околности, а све то треба да има своје важење за довољно дуго време трајања живота.

Онако како ове поставке важе за поједине људе, тако важе и за читаве народе. И за народ је битно да живи у складу са сопственим врлинама, битно је да му од помоћи буду и спољашњи услови живота, а битно је и да све то довољно дуго траје. О свему овоме вреди размишљати и поводом сагледавања историјске судбине српскога народа, те појаве његових срећних узлета и несрећних падова током историје. У том погледу је 1918. једна од оних кључних, преломних година после којих можемо основано да закључимо јесу ли врлине сачуване и даље развијане или су се пак изгубиле и нестале у праху и пепелу. Српски народ је, наиме, управо те, 1918. године доживео најузвишеније тренутке сопствене историјске судбине, а истовремено је управо те године поставио основе и за најпакленије своје тренутке. Ту где леже највећи разлози за срећу, ту су истовремено и највећи разлози за несрећу: о томе нам изузетно упечатљиво говоре управо они најважнији догађаји из 1918. године.

О свим овим догађањима историографија је писала обимно и документовано. Захваљујући радовима Милорада Екмечића, Божицара Петрановића, Драгољуба Живојиновића, Василија Крестића, Андреја Митровића, Чедомира Попова, Димитрија Вујовића, Новице Ракочевића, Косте Милутиновића, Лазара Ракића,

¹ Аристотел, *Никомахова еџика*, прев. Радмила Шалабалић, Култура, Београд 1970, 24.

² Сви цитати, исто, 16.

Богдана Кризмана, Ђорђа Станковића, Бранислава Глигоријевића, Владе Стругара, Зорана Лакића, Љубомирке Кркљуш, Радоша Љушића, Љубодрага Димића, Мире Радојевић и др., о свим овим догађањима и процесима стекли смо сазнања довољна за извођење закључака и поука који би нам могли помоћи да се лакше снајемо у искушењима са којима се у садашњости и будућности морамо суочити.

Стиварање српске државне целине

Највећи разлози за срећу српскога народа везани су, дакако, за чињеницу да је те 1918. године српски народ у целини стекао толико жељену слободу. И то не само слободу изгубљену окупацијом Србије и Црне Горе 1915. године него и слободу о којој је читав народ сањао још од Косовског боја 1389, или од пада Смедерева и губитка деспотовине 1459. године. Губитак слободе потрајао је више векова, па је зато окупљање свих Срба у једну државну целину 1918. године обележено највећим сјајем у историји српског народа. Тој 1918. претходиле су године херојског жртвовања, али и успеха током Балканских ратова 1912. и 1913, па почетком Првог светског рата 1914, да би се 1915. године учинило да су Срби потпуно изгубљени и непоправљиво пострадали, а онда је уследио опоравак 1916, потом и обнављање и снажење војно-државних ресурса 1917, а све је завршено чудесним тријумфом на Солунском фронту 1918. године. У тих седам година, од 1912. до 1918, одвијало се истинско страдање, па и трагедија српског народа са чудесном катарзом која је довела до најузвишенијих тренутака до којих може доћи један народ света.

У тих седам година чинило се као да је поновљена схема библијског стварања света, која је требало да кулминира највишим и највреднијим чином: онако како је Господ Бог седмог дана створио човека и човечицу, тако је седме године страдања требало да се Срби уједине и да, најзад, створе своју целовиту државу. У тих седам година као да је обелодањен период пуне генезе новог, обновљеног српског света. Од тренутака снажног преокрета ратне среће 1918. године, чинило се да је не само војни него и политички тријумф српског народа надхват руке и да га ништа не може спречити. Али није било тако: српска политичка елита је починила фаталну погрешку јер је, не завршивши свој процес националног заокружења, започела процесе наднационалног, југословенског интегрисања. Тиме су амбијент своје могуће националне стабилизације заменили отварањем једне врло проблематичне државно-политичке целине која ће – нешто више од две деценије касније, током Другог

светског рата – довести и до огромних страдања и до несагледивих несрећа српскога народа.

Да забуна буде већа, Срби су тај по себе погубни процес започели са идејом да то буде некаква нова нација, тј. троимени народ, који ће заменити мање целине као што су: Срби, Хрвати и Словенци. Истина, почетак XX века обележен је као време афирмисања таквих нових нација: Американци, Чехословаци, Југословени били су део таквих нових пројеката који су отварали наде какве у прошлости нису биле препознате. Читав XX век посведочио је да се најјача нова нација света релативно успешно интегрисала у Сједињеним Америчким Државама, а то се могло десити јер је снага те нације била, бар у последњих стотинак година, већа од свих искушења са којима се суочавала. Чехословаци и Југословени су под притиском великих сила били преслаби да би могли да изведу некакве даље интеграционе процесе, па су остали тамо где су и на почетку процеса били. Уз то, они су у тим покушајима изгубили веома много времена, Чеси и Словаци знатно мање, а Срби и Хрвати знатно више, укључујући и драматичност братоубилачког рата који се периодично обнављао. Код Срба се, уз то, много тога још негативног издешавало што је само отежавало и у понечему онемогућавало њихове даље историјске перспективе. На крају XX века постало је више него очигледно да би за Србе било много боље да су се 1918. године одлучили да наставе своје процесе националног интегрисања, те да су у неким другим наднационалним процесима учествовали искључиво у мери у којој то не би противречило њиховом националном интегралу. То истовремено треба да укаже на недвосмислену поуку како и убудуће у наднационалне интеграције Срби превасходно треба да улазе: пре свега као добро конституисана национална заједница, лишена многих вештачких сукоба и раздора, максимално оснажена решењем свих проблематичних ситуација и колико год је могуће изнутра и споља хармонизована. Уколико Срби не буду имали такав приступ историјским догађајима, сучељаваће се са превеликим бројем изазова које неће бити у стању да стваралачки савладају и превазиђу, па ће нови пораз бити неминовни, можда и болнији од ових из XX века.

Показало се да је судар српске и југословенске визије по Србе одиста имао катастрофалне последице. Ако су у традиционалном друштву Срби стекли и очували снажно национално осећање, на почецима новог века они су то наставили да негују и развијају веома успешно, па су захваљујући томе постали први балкански народ који је покренуо ослободилачки рат против Османске империје. Први и Други српски устанак био је националноослободилачки покрет, обележен не само тежњом ка ослобођењу од окупаторске

власти него и политички усмерен ка изградњи сасвим другачијег типа државе у односу на турски модел, те усмерен ка коренимом преображају свих друштвених односа. Српски устанци јесу били онакви каквим их је именовано још Леополд Ранке: дакле, Српска револуција или *Serbische Revolution*. Тим догађањима у српској историји покренути су далекосежни процеси који су могли да буду успешно изведени само уколико се тачно зна ко је субјекат тих промена, те на ком простору и на који начин треба деловати да би се историјски догађаји могли ваљано водити ка сигурним исходима. Тога, нажалост, у српским историјским догађањима није увек било у довољној мери, а понекад га уопште није било. Уместо да доврше све процесе покренуте Првим и Другим српским устанком, Срби су у Првом светском рату кренули у политичку и националну авантуру у којој су доживели озбиљан пораз. Тај пораз постао је јасно видљив бар од седамдесетих, а нарочито током крвавог распада СФР Југославије деведесетих година XX века.

Крај Првог светског рата српски народ је дочекао не само тешко оштећен великим губицима становништва и материјалним разарањима него и поприлично збуњен у политичком и националном смислу. Та збуњеност је била утолико тежа јер је комбинована са опијеношћу тријумфалним походом српске војске која је, попут митске птице Феникс, уморна из мртвих и обавила подвиг којем у размерама светске историје тешко да има равног. Својом културом и начином живота Срби су вековима неговали слободарске традиције, које код других јужнословенских народа нису ни изблиза биле толико развијене. Стога Срби тешко могу да разумеју да је код Хрвата, примера ради, толико развијен синдром идентификације са империјалним центрима моћи и синдром спремног служења тим моћницима, без храбријих облика свести о томе шта би могао бити специфичан, слободно дефинисан хрватски национални интерес, усклађен са општим идеалима човечанства. У својим мемоарима *С краљем Николом из дана у дан (1916–1919)* војвода Симо Поповић наводи како је разговарао са једним Хрватом, заробљеним у Србији и спроведеним до Скопља, а овај му је рекао: „Па што ако сам и заробљен, није ме никаква срамота! Заробили сте ви нас, а имамо и ми ваших заробљеника. Имате и ви војске, ма има и Цар још доста војске. Није ово свршено. Не зна се још шта ће све бити.” Војвода Симо бележи како „свијема, који смо га слушали, тешко падоше ове ријечи, али му нико ништа не рече”.³

³ Оба цитата, Војвода Симо Поповић, *С краљем Николом из дана у дан (1916–1919)*, прир. Василије Ђ. Крстић, Књижевна задруга Српског народног вијећа, Подгорица 2012, 39.

Заиста, са оваквим људима, који царске аустроугарске освајачке походе прихватају као некакву своју, хрватску идеју и војни пројекат са којим се у пуној мери идентификују, таквим људима нема шта ни да се каже, нити са њима може бити озбиљног разговора достојног слободног човека. А кад је већ тако и кад број таквих људи међу Хрватима никада није био мали, а да је, напротив, био веома велики број људи који су били опсесивно закупљени идејом хрватског праваштва и бескомпромисног шовинизма, онда постаје евидентно да, све док је тако, с таквим народом не треба правити никакве планове о заједничкој политичкој будућности. Удео овакве политичке свести код Хрвата никада није био занемарљив, док је утицај политичких снага које су искрено радиле у корист Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, те општег југословенског заједништва, већ после хлађења почетног илиристичког заноса постао трајно слабашији и неспособан за велика историјска дела. Једино је наду пружала чињеница да су неки од виђених Хрвата и стваралаца различитих профила налазили јаке разлоге да се укључе у југословенски националистички покрет, али њихов утицај у широким масама увек је био поприлично ограничен. С таквим народом заснивати некакве велике заједничке политичке пројекте значило је улазити у веома ризичне подухвате и прави авантуризам лишен озбиљне националне одговорности. Ако је и морало да се нешто заједно обавља, онда је то требало радити са много више трговачке вештине, тако да међусобни рачуни остану колико год је то могуће чистији и јаснији.

Сјрајтегије уједињавања

Срби су, сами за себе, 1918. године имали довољно нерешених проблема унутар сопственог националног корпуса, тако да су били потпуно неспремни за улазак у вишенационалну државну заједницу. Једно од најкрупнијих и најсложенијих питања отворених при крају Првог светског рата, а изузетно актуелних одмах по ослобођењу 1918. године, било је питање како обавити послератно државно уједињење на српском и јужнословенском простору. Још током рата могло се опазити како су два основна пута трасирани: пут српског и пут југословенског уједињења. Свеопште јужнословенско уједињење, које би укључивало и Бугаре, током рата се показало суштински непожељним и практично немогућим, пре свега због чињенице да су Бугари не само били на супротној страни пораженог Блока централних сила него су њихове јединице починиле одиста велике злочине над цивилним становништвом у Србији и Македонији. Стога је југословенство (без Бугара) а не јужносло-

венство (са Бугарима) било једина реална опција са извесним изгледима на успех.

Истина је да се та два пута – српски и југословенски или јужнословенски – у српској политичкој мисли и стратегији никада нису строго одвајала, а поготово не супротстављала и међусобно искључивала. Таква сагласност националне идеје и сарадње са другим јужнословенским народима није, међутим, постојала код свих Словена на Балкану. Код неких народа (Бугара и Хрвата, на пример) тај однос се у појединим епохама (Први и Други светски рат најизразитије) умео тако заострити да су управо ти народи били коришћени као ентузијастички чиниоци задужени за етничко чишћење и геноцидне програме у односу на друге народе, пре свега на Србе, али и Јевреје, Роме и др.

Српски пут јасно је програмски, стратешки дефинисан у *Начертанију* (1844) Илије Гарашанина. Ту се истиче да ћемо „ми Срби пред свет изићи као прави наследници великих наших отаца, који ништа ново не чине но своју дедовину понављају”, да „Србство, његова народност и његов државни живот стоји под заштитом светог права историческог”,⁴ али да Србија мора деловати у складу са „начелом пуне вјерозаконске слободе”,⁵ па она, Србија, „у овом смотренију мора се о том увјерити да је она природна покровитељица свију турски Славена и да ћеду само онда кад она дужност ову на себе узме, остали Славени њој право то уступити да она у имену њиховом нешто каже и чини”.⁶ Идеја *Начертанија*, дакле, заснована је на ставу да ослобођење Срба нужно укључује и ослобођење других јужних Словена, као што укључује и поштовање верске посебности католика и муслимана. Читаву другу половину XIX века Срби су централним, тајним документом свог политичког и државног устројства неговали идеју јужнословенског заједништва, све надајући се да ће у својим ослободилачким настојањима стећи подршку код јужних Словена не само за свој, српски државотворни пројекат него и за саму идеју слободе коју Словени заслужују.

У јеку Првог светског рата 1914. године, одмах после почетних страдања, али и током успешног одбијања аустроугарске офанзиве и предузимања контраофанзиве у Колубарској бици, Српска влада доноси Нишку декларацију (по новом календару 7. децембра, а по старом 24. новембра) 1914. године. У овој декларацији се, сасвим у духу *Начертанија*, „решеност целога српскога народа да

⁴ Видети: „Гарашаниново Начертаније”, у: Радош Љушић, *Књиџа о Начертанију*, Белетра, Београд 2004, 190.

⁵ Исто, 197.

⁶ Исто, 198.

истраје у светој борби за одбрану свога огњишта и своје слободе” тумачи и у широј, југословенској перспективи, будући да је ово војевање „постало уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца”.⁷ Влада констатује да „српски народ нема избора јер се између смрти и живота не бира”,⁸ али истиче како сви ти напори стављају се „у службу велике ствари Српске Државе и Српско-Хрватског и Словеначког племена”.⁹ Овде је, дакле, реч о програму српског ослобођења и уједињења, мада се истиче да Срби, као народ који нема избора, себе ставља у службу оних племена (Хрвати, Словенци) која се нимало нису истакла у отпору немачком, аустроугарском завојевачу.

Онај други, југословенски пут био је најизразитије исказан у Крфској декларацији, коју су (по новом календару 20. јула, а 7. јула по старом) 1917. године, на Крфу, потписали председник Југословенског одбора Анте Трумбић и председник Министарског савета и министар иностраних дела Краљевине Србије Никола Пашић. Ова је Декларација унела приличну пометњу у начин на који су Срби сагледавали сопствену ратну мисију и разлоге због којих су подношене највеће жртве. У том се документу, наиме, говори о „троименом народу”, а он је „један и исти, по крви, по језику, говорном и писаном, по осећањима свога јединства, по континуитету и целини територије, на којој неподвојено живи, и по заједничким животним интересима свога националног опстанка и свестраног развитка свога моралног и материјалног живота”.¹⁰ Оваква основна поставка је, дакако, била готово у потпуности нетачна, а превасходно је настала као последица пројектованих жеља и политичких циљева, а не фактичког стања на терену и историјске заснованости.

За Србе, Хрвате и Словенце можемо основано рећи да су по много чему блиски народи, али тврдити да су „један и исти”, „троимен народ”, то представља заблуду која може да породи само озбиљне неспоразуме, да доведе до нереалних оцена саме стварности и да произведе фантазмагоричне политичке пројекте са трагичним ефектима као пропратним феноменима. Јер три поменута народа нити су „један и исти, по крви”, нити су то „по језику, говорном и писаном”, нити су то „по осећајима свога јединства”, нити су то „по континуитету и целини територије, на којој непод-

⁷ Видети: *Знаменија докумената за историју српског народа 1538–1918*, прир. Дејан Микавица, Владан Гавриловић и Горан Васин, Филозофски факултет, Нови Сад 2007, 401.

⁸ Исто.

⁹ Исто, 400.

¹⁰ Исто, 405.

војено живе”, нити су то „по заједничким животним интересима свога националног опстанка и свестраног развитка свога моралног и материјалног живота”. У полазну основу Крфске декларације, дакле, уграђено је толико пуких конструкција и очигледних неистина да се то може објаснити једино вером да ће тек предстојећи заједнички живот у заједничкој држави омогућити да описано стање постане најзад заједничка реалност. Али чињеница да су у саме темеље те нове политичке и државне творевине уграђене толике лажи и мистификације неминовно води ка томе да се лажи и мистификације као менталне шифре почињу стабилизovati и претварати у основни модел функционисања те заједнице. То, надаље, значи и чињеницу да сваки мало јачи политички, поготово ратни потрес потпуно дестабилизује ту државно-политичку творевину, да се са лакоћом том приликом огољују лажи, мистификације и конструкције: опстанак такве заједнице првенствено ће зависити од спољних околности, а не од властитих чинилаца унутарње заснованости.

Судбина Краљевине СХС / Краљевине Југославије / ДФЈ / ФНРЈ / СФРЈ зависила је, одиста, више од тих спољашњих чинилаца него од унутрашње врлине коју је она у себи успевала да изгради. Ипак, то не значи да је период проведен у југословенској држави, ма како она политички била уређена и ма како себе називала, за српски народ означавао искључиво губитак и штету. Користи од тог боравка би могле бити вишеструке. Пре свега, у том периоду је дошло до несумњивог цивилизацијског напретка и унапређења животних околности; истина је, додуше, да би се могло приговорити како би до тог напретка дошло и да су Срби остали у својој националној држави, јер је цивилизацијски прогрес последица пре свега научног, техничког и технолошког развитка, а он би текао по неминовности која је првенствено повезана са планетарним процесима, премда и политичке околности имају некакав, не баш занемарљив утицај. Ипак, један други чинилац за Србе представља несумњиви напредак који је превасходно везан за постојање државног заједништва југословенских народа: реч је о порасту утицаја начела толеранције и о постепеној изградњи вештине живота са многим културолошким, цивилизацијским, верским, језичким и другим разликама. У том погледу је за Србе живот у Југославији био више него користан, па и поучан, уколико будемо умели да из тих искустава извучемо права сазнања и одговарајуће закључке.

Крфска декларација је предвиђала, а то се у доброј мери и остварило у заједничкој југословенској држави, читав низ детаља који одређују природу политичког система у њој: Краљевина СХС „ће бити уставна, демократска и парламентарна монархија на челу

са династијом Карађорђевића”; државни грб, застава и круна „биће састављени из наших садашњих, посебних емблема”; посебне заставе „могу се истицати и слободно употребљавати у свим приликама”; сва три народна имена „потпуно су равноправни на целој територији Краљевине”; „ћирилица и латиница „су потпуно равноправне и свако их слободно може употребљавати на целој територији Краљевине”; „све признате вероисповести вршиће се слободно и јавно”, а законодавац „ће се старати да се чува и одржава Конфесионални мир”; територија се „без повреде животних интереса целине не би смела крњити”; Јадранско море „у интересу слободе и равноправности свију народа биће слободно и отворено свима и свакоме”; сви грађани „једнаки су и равноправни према држави и пред законом”; изборно право „једнако је и опште, и вршиће се непосредним и тајним гласањем по општинама”; устав ће бити „основа целом државном животу”, а народу ће он дати „могућност да развија своје посебне енергије у самоуправним јединицама” итд.¹¹

У том, цивилизацијско-културолошком погледу је за српски народ југословенска државна заједница представљала својеврсну школу толеранције и међусобног упознавања са свим југословенским народима, али и народима који не припадају Јужним Словенима, али су се нашли у истој државној целини (Мађари, Румуни, Немци, Словаци, Русини, Роми, Албанци и др.). Те вредности мултикултуралности, мултиконфесионалности, мултилингвалности и свих других облика живљења са разликама које сачињавају богатство европског, али и планетарног света, биле су у већој или мањој мери неговане у држави која се развијала од Краљевине СХС до СФР Југославије. У том смислу је Југославија била добра, али и прилично болна припрема српског народа за амбијент Европске заједнице, тј. уније.

Пракса српског и југословенског уједињавања

Две декларације нам показују како је за време Првог светског рата замишљана послератна државно-политичка стварност: с једне стране, била је идеја уједињавања српског народа (Нишка декларација); с друге стране, постављена је идеја југословенског уједињавања „троједног народа” (Крфска декларација). Сам процес стварања нове државне заједнице Краљевине СХС носио је на себи јасне трагове обеју концепција, па је такво концептуално двојство веома брзо изазвало цепање српске заједнице, а касније и њено трајно растројство. Та збуњеност српског народа пред овим

¹¹ Исто, 406–407.

и оваквим изазовима остала је актуелна до дана данашњег, када се рефлектује као нејасноћа око тога како се интегрисати у Европску унију и како учествовати у процесима глобализације света. О тим расколима насталим 1918. године довољно говоре процеси који су се манифестовали и током припремних радњи, у самом току извођења, као и током свих последичних резултата двају изузетних догађаја – Новосадске и Подгоричке велике народне скупштине. Реч је, дакако, о догађајима који су политичке процесе одлучно водили првенствено ка чину уједињења, тј. ка пропратном правном Акту о оснивању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, али и ка другим догађањима која ће неминовно уследити.

Велика народна скупштина у Новом Саду одржана је 25. новембра (по старом календару 12. новембра) 1918. године, а на њој су учествовали представници Баната, Бачке и Барање, док су представници Срема накнадно у потпуности исказали саглашавање са тим одлукама. Осим Срба, на Скупштини је било и нешто више представника Буњевца, Словака и Русина, а било је и неколико жена.¹² Кључна одлука са највећом политичком тежином је свакако она која гласи:

Прикључујемо се Краљевини Србији која својим досадањим радом и разитком ујемчава слободу, равноправност, напредак у сваком правцу не само нама, него и свим словенским, па и несловенским народима, који са нама заједно живе.¹³

Оваква одлука подразумева, пре свега, изразиту усмереност ка интегрисању српског политичког и државног простора, па је из тог става произашао и захтев (којим и започиње текст Одлуке) да управо „влада братске Србије”, а не некакви државни провизоријуми какви су се формирали на тлу Аустроугарске у распадању, треба да „на конгресу мира заступа наше интересе”.¹⁴ То „наши”, као што је јасно речено, не значи само „српски интереси” него и интереси словенских, али и несловенских народа у Банату, Бачкој и Барањи: свим тим интересима других народа гаранције треба да пружи управо српска држава, а у њу су полагане велике наде.

Овакав став садржи веома јасну поруку о природи политичког система који Срби и други словенски народи у Банату, Бачкој и

¹² О томе видети: Васиље Ђ. Крстић, *Срби у Угарској 1790–1918*, Матица српска, Нови Сад 2013, 494–495: „Скупштини је присуствовало 757 посланика, који су заступали 211 општина из Баната, Бачке и Барање. Од поменутог броја посланика, било је 578 Срба, 84 Буњевца, 62 Словака, 21 Русин, 6 Немаца, 3 Шокца, 2 Хрвата и 1 Мађар. Међу посланицима је било и 7 жена.”

¹³ *Знаменија докуменћа за историју српског народа 1538–1918*, 408.

¹⁴ Исто.

Барањи од Србије очекују. Претходно искуство политичког живота у Краљевини Србији (дакако, у периоду од доласка краља Петра I Карађорђевића 1903. године на власт) обезбеђивало је, наиме, пуна уверавања у погледу „слободе, равноправности, напретка у сваком правцу”, и то не само за Србе него и за све словенске и несловенске народе на поменутом простору. С обзиром на то да ни Срби ни други словенски народи нису могли да за себе обезбеде пуне националне слободе у Аустроугарској, то су очекивања од Србије била сасвим природна и реална. Све то јасно показује како Срби са простора Аустроугарске чином свога националног уједињења нису остваривали никакве искључиве, себичне интересе, него су се здушно залагали и за интересе других народа који нису пуну националну сатисфакцију могли да доживе у Црно-жутој монархији. Очекивања од Краљевине Србије нису била мала 1918. године.

Национална самосвест Срба из Баната, Бачке, Барање и (накнадно) Срема јасно је декларисана одлуком о присаједињењу Србији, а то је неоспорно најважнији политички став који је Велика скупштина у Новом Саду донела. Заједно са овом одлуком о националној интеграцији изражен је и став да се доследно помогне (управо тако, да се помогне) формирање југословенске државе. Тај став, као трећи у низу скупштинских одлука гласи:

Овај наш захтев хоће да помогне тежњу свију Југословена, јер је наша искрена жеља да српска влада, удружена са Народним већем у Загребу учине све, да дође до стварања јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца, под вођством краља Петра и његове династије.¹⁵

Семантичке и лексичке нијансе у овој одлуци су више него јасне, а изражавају чисте ставове једне профилисане, недвосмислене политичке свести: присаједињење Србији је *захтев*, а стварање Југославије је израз *искрене жеље* да тај поменути *захтев* „помогне уједно тежње свију Југословена”. Примарност и императивност националног уједињења више је него јасно истакнута, а секундарност и могућност формирања Југославије израз је жеље, и то искрене, да се помогне другим, сродним народима.

О спремности да се искрено подржи формирање заједничке државе „свију Словена, Срба, Хрвата и Словенаца” Велика скупштина у Новом Саду је изразила и тиме што је одабрала „два члана, који ће стајати на услузи Народном већу у Загребу: др Јован Манојловић (Суботица), Васа Стајић (Нови Сад)” и „два члана који

¹⁵ Исто.

ће стајати на услузи Српској влади: Јаша Томић и Блашко Рајић (Суботица)¹⁶. А о томе колико је Велика скупштина имала разумевања за права мањинских народа довољно говори и чињеница да је Одлука указала и на обавезу нове државе да обрати посебну пажњу на ту проблематику. Стога се у том документу поново захтева да „несрпским и несловенским народима, који остају у нашим границама, обезбеђује се свако право, који желе, да, као мањина, сачувају и развијају своје народно биће”.¹⁷ Истовремено се од Србије захтева да нова држава обрати пажњу и на заштиту права припадника својих народа који као мањина живе у другим државама, тј. „да се оним Србима, Буњевцима и Шокцима, који и даље остају изван наших граница у другим државама, обезбеди право заштите мањине, њихов народни опстанак и развитак, као и право, да се ти Срби од српске државе могу слободно, културно и економски потпомагати и у том се строго држати начела узајамности (реципроцитета)”. Нарочито се подвлачи обавеза према Србима у Будимској епархији, према Буњевцима и Шокцима за које се тражи помоћ од „народно-црквеног иметка односно прихода досадашње Карловачке Митрополије”.¹⁸ Кратак али веома одређен и јасан политички став исказан у једногласно донесеним Одлукама Велике народне скупштине у Новом Саду показује како, упркос забунама које су у Крфској декларацији изрицане током Првог светског рата, национална самосвест и зрелост српског народа у Аустроугарској није била озбиљније доведена у питање.

Нешто слично можемо приметити и у Одлукама Велике народне скупштине српског народа у Подгорици. Скупштина „изабрана слободном вољом народном”, одржана је 26. новембра (13. по старом календару) 1918. године, а у њему су учествовали народни представници, углавном црногорски Срби и тек понеки муслиман, и то углавном припадници беговских и агинских породица.¹⁹ Одлуке Подгоричке скупштине су, у односу на Одлуке Новосадске скупштине, знатно подробније, шире и целовитије образложене. У документу се изричито полази од политичких начела и доктрине Вудроа Вилсона, па се каже да је полазна основа садржана у начелу „самоодређења народа, које је прихватио и прокламовао као услов будућег свјетског мира апостол човјечанства, председник

¹⁶ Исто, 408–409.

¹⁷ Исто, 409.

¹⁸ Оба цитата, исто.

¹⁹ Било је укупно 160 посланика, а одлуке су донесене једногласно. О томе видети: Љубодраг Димић, *Историја српске државности. Књига III: Србија у Југославији*, Огранак САНУ – Беседа – Друштво историчара јужнобачког и сремског округа, Нови Сад 2001, 32.

Сједињених Америчких Држава г. Вилсон, а усвојиле га наше велике савезнице и пријатељице Енглеска, Француска и Италија”. На начелу „самоодређења народа” у Црној Гори Велика скупштина темељи и своје право и вољу „да се у питању своје земље определијели”.²⁰ Полазни став Подгоричке скупштине је, у том погледу, не само модеран и утемељен у демократским облицима политичке, идеолошке и социјалне мисли тога доба него је и потпуно усаглашен са ставовима које су заступале најнапредније земље западног света.

Велика скупштина је размотрила три групе разлога који су били релевантни за чин уједињења. Први и најопширније образложени разлог тicao се српског националног питања. У том погледу је полазни став да „Српски Народ у Црној Гори једне је крви, језика и тежње, једне вјере и обичаја с народом који живи у Србији и другим српским крајевима; заједничка им је славна прошлост којом се одушевљавају, заједнички идеали, заједнички народни јунаци, заједничка патња, заједничко све што један народ чини народом”. Овакав став је савршено јасан, а у традиционалној Црној Гори је он једино и био утемељен јер у прошлим временима, како у усменој култури тако и писмености и књижевности, како у народној мисли тако и државној пракси, другачије артикулисаног мишљења и није било. Истакавши значај српског Средњег века и потом сву тежбу пада у турско ропство, документ Велике скупштине у Подгорици истакао је слободарски карактер српског народа и значај народних устанака, а „у томе је Српски Народ у Црној Гори предњачио и први успио, да у својим кршевима заснује гнијездо слободе и ослободи се турскога ропства. И од тада његове тежње и његови идеали били су: ослобођење и уједињење цијелога српског племена; то је био његов вјековни сан”. Потом се у тексту помиње устанак почетком XIX века кад „Срби у Србији под витешким Карађорђејем, ослобађају се турског јарма и ударају темељ данашњој Србији”, а „од тада Срби из Србије и Срби из Црне Горе раде увијек заједнички на заједничком идеалу: ослобођењу и уједињењу српског народа”. Текст Подгоричке скупштинске декларације указао је на опасности које су Србима претиле од Турске и Аустроугарске, нарочито у времену после Берлинског конгреса, када је Аустроугарска успела „да приграби себи двије класичне српске области, Босну и Херцеговину” и „да између Србије и Црне Горе у Новопазарском Санцаку, насељеном компактном масом српског живља, остане даље турска власт, а уз њу аустријски гарнизони”.

²⁰ Сви цитати, *Знамениџа докуменџа за историју српског народа 1538–1918*, 409–410.

Све то, а и догађаји после тога, као што су Балкански ратови и Први светски рат, водили су ка постављеном циљу: „ослобођењу и уједињењу цијелог српског племена”.²¹

Други разлог који је Одлука Подгоричке скупштине разматрала тичао се економских питања. Овај одељак је знатно краћи, а своди се на констатацију да „економски интереси Црне Горе нераздвојно су везани за Србију и остале српске крајеве. Одвојена од њих, а притом, по самој природи земљишта најсиромашнији крај, можда, у цијелом свијету, она не би имала никаквих услова за самосталан живот, она би била унапријед осуђена на смрт.” Подсећајући на одлазак многих Црногораца у Америку пре рата, те на сиромаштво које се умножило за време рата, подгорички посланици сматрају да „опстанак Црне Горе као засебне државе постао је још више немогућ”.²² И економски разлози су, дакле, наметали уједињење Србије и Црне Горе као најбоље решење.

Трећи претресани разлог односио се на политичку, а посебно династичко-персоналну проблематику. И ту су посланици из Подгорице утврдили како је уједињење за Црну Гору најбоље решење. Јер „поред велике уједињене Југославије, какав би биједан политички значај имала малена, слаба, сиротна Црна Гора, мислимо није потребно нарочито истицати”. Констатује се да „уједињење тражи цјелокупни српски народ у Црној Гори”, те да „уједињење то не жели и неће једино досадашања црногорска династија”, држећи „да је то уједињење противно њеним интересима, а они су јој увијек били пречи од интереса цијелог нашег народа”. Уз ове оцене треба констатовати да је епитет „увијек” свакако нетачан уколико се исказ односи на целу династију Петровића, а претеран је и уколико се односи само на краља Николу Петровића. Оцена укупне делатности краља Николе била је у скупштинском документу веома поразна, уз квалификацију да краљ Никола „најизразитији је тип крутог апсолутизма”.²³ Посебно се краљу не прашта капитулација Црне Горе, тј. одустајање од даље борбе, затим то што „овај рат није ни водио искрено, о чему постоји довољно доказа”,²⁴ па чак „уоставио је у ропству и једног свог сина, да помоћу њега одржава везе с Централним Силама и тиме се осигура у случају њихове побјед”.²⁵ У време окупације Црне Горе аустроугарске власти „јавно су агитовале за Краља Николу, шириле и распостирале листове који су о његовом трошку излазили у Француској, у

²¹ Сви цитати, исто, 410.

²² Оба цитата, исто, 411.

²³ Сви цитати, исто.

²⁴ Исто, 412.

²⁵ Исто, 411.

Швајцарској, дакле, свим средствима радиле су за сепаратизам Црне Горе и интересе Краља Николе²⁶.

Знајући колико се, нажалост, краљ Никола компромитовао и колико је некадашњи војсковођа са Вучјег дола пао не само у очима сопственог народа него и у очима савезничких снага, Велика народна скупштина у Подгорици се одлучно определила да судбину Црне Горе више не везује за остарелог Краља него да се веже за унука краља Николе, тј. за престолонаследника Александра Карађорђевића, за онога ко се са Србима из Србије, али и са целим српским народом, па и понеким добровољцем из редова других јужнословенских народа, непосустало борио против Централних сила. Стога су Одлуке Велике народне скупштине српског народа у Подгорици биле углавном усмерене ка разрешењу династичког питања и питања о начинима уједињења. Први захтев био је „да се Краљ Никола I Петровић Његош и његова династија збаци са црногорског пријестола”. Друга одлука је „да се Црна Гора с братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића, те тако уједињена ступи у заједничку Отаџбину нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца”. Ове главне политичке одлуке пропраћене су још два техничка одлукама: „да се изабере Извршни Народни Одбор од 5 лица, који ће руководити пословима, док се уједињење Србије и Црне Горе не приведе крају”, те „да се о овој скупштинској одлуци извјести бивши Краљ Црне Горе Никола Петровић, Влада Краљевине Србије, пријатељске Споразумне Силе и све неутралне државе”.²⁷

И Подгоричка скупштина исказала је, дакле, изузетно висок ниво националне свести, па је уједињење са Србијом ставила на прво место, да би тек уједињене две српске државе, накнадно, ступиле у „заједничку Отаџбину нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца”.²⁸ Колико је приоритетно питање за Црногорце било уједињење са Србијом, а све остало је далеко мањег значаја, сведочи и чињеница да је изабрани Извршни народни одбор од пет чланова замишљен да постоји само док до уједињења са Србијом не дође. У односу на питање националног јединства све остало је далеко мањег значаја, па је по обављеном уједињењу политичка будност могла да буде сведена на најмању могућу меру. Да такво попуштање политичке будности није било на месту показале се веома брзо, и то највише трагичним развојем политичких напетости у Црној Гори, поделом на бјелаше и зеленаше, те Божићном побуном као зачетком озбиљних братоубилачких сукоба.

²⁶ Исто, 412.

²⁷ Сви цитати, исто.

²⁸ Исто.

Два изјашњења о националном, српском, и наднационалном, југословенском уједињењу (које је тада тумачено као национално уједињење троименог народа) била су у случају Велике народне скупштине у Новом Саду и Велике народне скупштине у Подгорици веома јасна и изричита, а уз то су врло прецизно указала на поредак приоритета. Са Актом о оснивању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца то, међутим, није био случај. Њега изговара престолонаследник Александар Карађорђевић 1. децембра (по старом календару 14. децембра) 1918. године приликом доласка представника Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба у Београд када су краљу предате Одлуке овог тела о уласку у заједничку државу. У чину општег југословенског уједињења препознаје се наставак политичких идеја претходних генерација, при чему је, мада није непосредно именовано, *Начертаније* било кључни ослонац за такво препознавање. Због тога је престолонаследник Александар рекао:

...овим чином испуњавам своју владалачку дужност, јер њим само приводим коначно у дело оно, што су најбољи синови наше крви, све три вере, сва три имена, с обје стране Дунава, Саве и Дрине, почели припремати још за владе блажене успомене мога деда Кнеза Александра I и кнеза Михајла оно, што одговара жељама и погледима мога народа, те у име Његова Величанства Краља Петра I проглашавам уједињење Србије са земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба у јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца.²⁹

Занимљиво је да се партнер види као „независна држава”, али да се уједињење обавља не са том државом него са њеним „земљама”; као што је занимљива и чињеница да је језик овог документа већ почео да постаје некаква мешавина српских и хрватских чинилаца.

Сам чин проглашења пропраћен је, истовремено, и одавањем почаста свима онима који су допринели новонасталој ситуацији, а пре свега људима које Народно веће Словенаца, Хрвата и Срба репрезентује: „Овај велики и историјски чин нека буде најбоља награда, како прегнуће Вашем и Ваших честитих другова у Народном Вијећу и свих Ваших сурадника, који смелим превратом стресосте са себе туђински јарам, тако и високо развијеној свести и поднесеним жртвама свих делова народа, које Веће преставља.” Престолонаследник је осећао потребу да у први план стави управо оне који су му дошли са предлогом о уједињењу, а чији су војни доприноси за време рата били, објективно говорећи, потпуно зане-

²⁹ Исто, 414.

марљиви. На веома дискретан начин регент Александар је то и поменуо, указујући како је чин уједињења „најлепши венац на славним гробовима мојих официра и војника, палих за слободу и најдивнија кита на грудима њихових срећнијих ратних другова, који са мношвом доживеше, да извојују победу над силним непријатељем, уз велику и племениту помоћ наших моћних савезника”. Но, одмах уз српске официре и војнике он ће поменути и „дичне војнике југословенских јединица у мојој војсци”,³⁰ који су дали свој допринос. Данас се, међутим, поуздано зна да је национални састав и тих јединица био готово у целини српски.

Наступ престолонаследника Александра Карађорђевића био је, пре свега, политички куртоазан, па је захваљујући томе удео чинилаца лишених реалног, чињеничног утемељења постао неуобичајено висок. Претешко је и неаргументовано рећи да је тај провизоријум који је представљао Народно веће Словенаца, Хрвата и Срба некаква „независна држава”, као што је потпуно неосновано говорити о некаквом реалном војном учинку припадника неких других југословенских народа, а све то у склопу српске војне оперативе. (Другим речима, војни учинак тих других југословенских народа био је много приметнији и реалнији у склопу аустроугарске војне оперативе.) Због тога се мора констатовати како је овакве оцене престолонаследник Александар могао изрећи једино уколико није имао намеру да баш говори истинито и по правди Бога истинога него је својим говорима желео више прикрити него открити реално стање ствари. У заједничкој држави Југословена системске лажи су започете већ самим оснивачким чином, а очуване су буквално до последњег тренутка те државне творевине.

На темељу оваквог прикривања елементарних чињеница, регент је и могао и морао да изрекне неколико политичких обећања која су га обавезивала у будућим временима. Прво обећање тичало се љубави коју ће као владар усмерити на све људе свога краљевства:

Ја могу уверити Вас и Народно веће, чији сте пуномоћници, могу уверити сву Вашу, сву моју браћу, словеначку, хрватску и српску, чију вољу и мисли представљате, да ћу се и ја, и моја влада, са свим оним, што представља Србију и њен народ, увек и свуда руководити само дубоком непомућеном љубављу братскога срца према сваком интересу, према свим светињама милим души оних, у чије сте име дошли к мени.³¹

³⁰ Сви цитати, исто.

³¹ Исто, 414–415.

Може се констатовати да је за време своје владавине краљ Александар, у оквиру својих концепата о функционисању државе и права, настојао да одржи ово обећање, али да хрватским националистима ниједан доказ ове врсте не би био довољан. Још једно обећање краљ Александар је покушао, па и у великој мери успео да реализује, а то је обећање да ће настојати да обезбеди „да се границе наше државе подударају с етнографским границама целокупног нашег народа”.³² Велике проблеме он је очекивао, а тако се збиља и десило, у контактима са Краљевином Италијом, па је његов успех у оцртавању државних граница свакако био мањи него што су прижељкивали хрватски политичари.

Постоје и два обећања регента Александра која он, очигледно, није испунио. Прво обећање тичало се непосредно онога типа политичке организације коју је регент очекивао у новој држави: „Веран примеру и савету, којег имам, од свога узвишеног родитеља, ја ћу бити краљ само слободним грађанима државе Срба, Хрвата и Словенаца, остати увек веран великим уставним, парламентарним и широко-демократским начелима, заснованим на опћем праву гласања.” Друго обећање је, у ствари, била нада „да ће наш народ остати до краја сложен и моћан, да ће у нов живот ући ведра и поносита чела, достојан постигнуте величине и среће, која га очекује.”³³ У погледу овог другог обећања, тј. наде, показало се веома брзо како је сложеност и моћност на југословенском простору тада била потпуно неостварива. Уз то је краљ Александар релативно брзо, већ 1929. године, уводећи диктатуру, потпуно порекао оно своје прво обећање које је изговорио тек нешто више од десет година пре тога. Краљевина СХС/Југославија била је препуна противуречности, па се уз пуно очување парламентаризма и пуне демократије напросто није могло обезбедити њено нормално функционисање. Историјске су чињенице да ни социјалистичка Југославија није могла опстати без суспензије демократског начела, а да је први јачи изазов и покушај увођења демократског поретка деведесетих година XX века одмах довео и до распада Југославије. Све то довољно говори о неодрживости такве државне творевине: она је исувише зависила од спољашњих околности, а премало је у самој себи остваривала врлине које би обезбедиле њен опстанак. Ако не пре, а оно бар 1929. године могло је постати савршено јасно како је идеолошка поставка о „троименом народу” водила ка све сложенијим и све мање решивим дубиозама, те ка све већим проблемима на плану функционисања државног и политичког система. Због превеликог

³² Исто, 415.

³³ Сви цитати, исто.

броја политичких линија напетости и нерешених претходних питања, Југославија и демократски поредак напосто нису могли заједно бити очувани.

Раскрајање српске духовне и политичке самосвести

Године 1918. најзрелије ставове о уједињењу исказали су Срби у Војводини и Срби у Црној Гори, али су ти ставови изазвали веома велике поделе и сукобљавања у националном корпусу. Став о прикључењу Баната, Бачке, Барање и (накнадно) Срема Србији говори о одлуци да се настави са процесом националне интеграције, што значи да је то облик политичког мишљења и деловања на линији опште српске политике, препознатљиве како у традиционалном моделу усмене културе, тако и у државној политици од *Начертанија* до Нишке декларације. За такав став Велике скупштине у Новом Саду најзаслужнији је Јаша Томић, док се насупрот његовом мишљењу обликовао став Васе Стајића да се до уједињења дође посредством Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба са седиштем у Загребу. Стајић је сматрао да Срби из Угарске треба да се организују у оквиру остатака Аустроугарске, па да као део те целине уђу у нову државу, док је Томић држао да српски делови Аустроугарске треба непосредно да се присаједине Србији. Стајићева идеја била је, без сумње, југословенски центрирана, док је Томићева идеја била израз српске политичке самосвести. Стајићева идеја тежила је да цементира југословенско јединство, док је Томићева идеја тежила ка томе да прво политички и државотворно стабилизује српски народ, а тек потом да се уђе у југословенске интеграционе процесе. Стога је, одбијајући приступ уједињењу преко Загреба, Јаша Томић већ 4. новембра 1918, у новосадском *Српском листу*, записао незаборавну реченицу:

Хоћемо да обучемо прво српску кошуљу, јер нам је она најближа; а после тога заогрнућемо се и огртачем Југословена, ако то може бити, а да нико не скида са нас српску кошуљу, нити нас дели од друге наше браће Срба. И поверавамо Србији, само Србији, да нас она заступа на конференцији мира и у име наше говори.³⁴

Догађаји при распаду СФР Југославије деведесетих година показали су колико је Томић далековидо био у праву са становишта

³⁴ Видети текст: „На коју ћемо страну?“, *Српски лист*, 4. XI 1918, 3; такође у: Јаша Томић, *Политички списи* 7, прир. Василије Ђ. Крстић, Сабрана дела, Прометеј, Нови Сад 2007, 30–31.

пуне националне одговорности. С друге стране, током свих тих догађања постајало је јасно колико је честити Стајић стратешко-политички лоше процењивао: мислећи да штити интересе Војводине, он је почео са стварањем политичке баријере према Србији, тј. према држави у којој је Војводина као административно-политичка целина једино била могућа. У свим другим околностима, тј. губитком заштите државе Србије, Војводина би се распала на посебне интересне зоне разних околних држава. На ову једноставну али савршено тачну политичку чињеницу упозоравао је током деведесетих, а нарочито после 2000. године, драгоцен историчар и председник Матице српске Чедомир Попов.³⁵

Поделе у Црној Гори биле су у односу на ове војвођанске много жешће, а размирице и сукоби између „бјелаша” и „зеленаша”, нажалост, добиле су и размере оружаног устанка, у тзв. Божићној побуни 1919. године. За Божићну побуну не постоји ниједан озбиљнији разлог осим разлога осиноности и перфидности једног остарелог, дезоријентисаног, у апсолутистичку власт заљубљеног владара спремног да против интереса сопственог народа, а заједно са Бечом и Римом, организује читав низ игара и сплетки са погубним последицама. Ужасне су размере политичког и моралног пада краља Николе, који се од славе народне узданице и победника на Вучјем долу суновратио до народног издајника и владара који потајно склапа договоре са непријатељима народа. О том издајству краља Николе, у то исто време кад су Црногорци часно и јуначки гинули на Мојковцу и Беранама штитећи одступницу српској војсци 1915. године, почело се говорити још за време, а поготово непосредно после Првог светског рата. Војвода Симо Поповић, који је највећи део ратних година провео уз краља Николу, већ марта 1916. године сазнао је од председника избегличке црногорске владе Лазара Мијушковића, после једног његовог разговора са представницима француске владе у Паризу, „да француска влада не жели Краља у близини, и да му је нагласила да је Краљ дошао у Француску без претходног питања и споразума. Рекао му је да су савезници сасвијем нерасположени према њему, да они знају за његова преговарања с Аустријом о миру; да црногорска војска по паду Ловћена није давала никаквога отпора Аустријанцима и да

³⁵ Зато су и насловом своје књиге *Аутономија Војводине – српско ишћање* (Кровови, Сремски Карловци 1993) Чедомир и Јелена Попов упозорили на то колико је политичко-административни статус Војводине неопходно решити унутар српске политичке заједнице. О оценама Чедомира Попова да осамостаљивање Војводине води ка сигурном њеном распаду, видети у више његових интервјуа сабраних у књизи *Историја на делу* (прир. Јелена Попов, Матица српска, Нови Сад 2016).

се војска црногорска није повукла за српском војском пут Крфа. Влада француске зна, као што је и Краљ био обавјештен преко пуковника Бабића од Српског војног министарства, да је на Крф стигло 100.000 српских војника, а из Црне Горе Херцеговаца 1350, Примораца 403 и Црногораца само 152.”³⁶

Пад Ловћена без борбе, потом разарање Његошеве капеле и практична капитулација Црне Горе представљају ударе које црногорска част с муком, једва преживљава, а врховни командант се без војске извлачи с породицом и са шачицом политичара. Из топлог француског дома он издаје саопштења којима је једино Аустроугарска могла бити задовољна, а која су чинила да се „кукавичја пилад”, како би их назвао Лабуд Драгић, представљају као орлови, чиме само уносе хаос у главе и срца људи који чезну за слободом. Краљ Никола је тиме изневерио не само часне Црногорце него и самога себе: изневерио је онога младога црногорскога књаза који се јуначки борио и уз то певао „Онамо, ’намо”, а изневерио је и своје претке, целу владарску лозу Петровића. Ту владарску лозу, међутим, није изневерио њихов потомак по женској линији, престолонаследник српски Александар Карађорђевић. Тако се десило да је он, унук краља Николе и син краљеве кћери Зорке и краља српскога Петра I Карађорђевића, био на челу војске која је ослободила Црну Гору. И праведно и достојно јест да тако буде јер је својим владарским и војничким подвигом будући краљ југословенски Александар понео на себи благослов својих великих предака са Његуша. Истовремено он је очувао племенитост подвига књаза Николе Петровића, али је своје властите подвиге сам краљ Никола бацио под сопствене ноге и немилосрдно изгазио.

По свему судећи, краљ Никола никакву представу није имао о том свом преверавању и издајству, па је и могао да ређа различите поступке који су сведочили о моралном паду, али без трагова самосвести и могућег покајања. Основни традиционални црногорски морал подразумевао је борбу без милости и без уступака, али је остарели краљ Никола све то потпуно заборавио, па је у својим опсесивним фиксацијама Србије и Карађорђевића као основних конкурената почео и своје планове деловања да темељи превасходно на идеји пропасти Србије. Због оваквих фиксација, братска, српска земља Србија је почела да бива сагледавана као потенцијално непријатељска земља, а то је бивало све интензивније у мери у којој је за краља Николу борба за династичку превласт постајала суштински важнија од борбе за ослобођење свих Срба и за национално уједињење. У таквим околностима он од почетка Првог

³⁶ Војвода Симо Поповић, нав. дело, 113.

светског рата није мислио како да очува борбу за слободу по сваку цену него је мислио превасходно на то како да се боље позиционира у политикантским играма насталим након предвиђане пропасти Србије.

Војвода Симо Поповић је и у том погледу више него неугодан сведок, јер он бележи како је оних последњих дана проведених у Црној Гори краљ Никола у поверењу рекао њему, војводи Сими, као свом блиском саговорнику: „Ово ћу ти рећи: Србија је пропала, ње више нема, нити има могућности да дође са Аустријом у какве преговоре. Ми стојимо друкче. И све ће добро бити!” Овакво уверење, а још више пропратни гестови („Ту ми Краљ весело намигну и уштину ме за мишицу”,³⁷ вели војвода Симо указујући на необичну краљеву мирноћу и безбрижност док говори о националној пропасти), довољно објашњавају зашто и како краљ Никола није нити извукао војску и повео је са собом, нити је војску ставио под команду краља Александра. Он је, очигледно, решио да сачека крај рата на једној страни, код Француза, а да тој страни не допринесе ни на који начин, чврсто убеђен да ће она друга страна (Аустроугарска) победити, па да ће преко те победничке стране и он моћи да покупи део прљавог ратног плена.

Војвода Симо је, уз то, опажао читав низ појединости које су говориле о овој подмуклој, прљавој игри краља Николе. Тако, на пример, он констатује како је ђенерал (Радомир) Вешовић, министар војни, „одмах по одласку Краљеву, а зацијело и са знањем његовим”, распустио војску рекавши: „Хајте дома и оставите оружје. Више нијесте војници, но обични грађани.” За то време, док се војска већ разилазила својим кућама, црногорски владар је, у Скадру, начинио својеврсну комедиографску сцену: „Краљ је наједанпут устао и викнуо да му донесу сабљу и изведу коња; хоће смјеста да се врће, да окупи Црногорце и да се бије с Аустријанцима. Божо и перјаници држе га, отимају му сабљу, не дају му из куће; он клоне на канабе и завика: 'Црн ти образ, Божо, што ме не пушташ!’” Војводи Сими су официри посведочили да је сличну лакрдијашку сцену краљ Никола извео и у Подгорици, а то је чинио јер „требало му је да се то чује у народу”, а неко ће већ поверовати. Но, краљева околина је већ дубоко била свесна жанровског карактера ових сцена, па је у том смислу веома занимљива реакција његовог сина књаза Мирка, који се обратио уплахиреним официрима речима: „Пуштите га слободно, неће он тамо. Ево скоро шест година, како он игра такве комедије.”³⁸ Тако се један велики херој претворио у

³⁷ Исто, 84.

³⁸ Сви цитати, исто, 103.

пуког комедијанта, а читав жанр је краљев живот прекодирао из узвишености трагедије у низине лаке комедије и лакрдије.

У таквим краљевим калкулацијама губи се чистота његове политичке мисли и деловања, па никакво чудо није да се владарска породица Петровића потпуно поделила и да више није знала шта им је чинити: старији син, кнежевић Данило (ожењен аустријском принцезом Јутом Мекленбург Стрелиц, која је примила православље и постала Милица, али је остала трајна веза са Хабзбуршким двором) одлази са оцем у изгнанство; млађи син Мирко остаје у Црној Гори са идејом да преговара са Аустријанцима око услова за мир, а уз то бива непрестано укључиван у догађања у вези с Бечом; ћерка Јелена, супруга италијанског краља Виктора Емануела III, представљала је везу са сфером утицаја везаном за Рим и италијанске интересе... Усред свих таквих, врло различитих калкулација, династији Петровић на памет није падало оно што је једино могло да им сачува и поштовање и положај, како код сопственог народа тако и код утицајних чинилаца међународне политике, а то је да организују наставак борбе Црногораца за сопствено ослобођење. И о томе казује војвода Симо, па сведочи како је краљ Никола о формирању војске почео да говори тек после пробоја Солунског фронта и сламања бугарског отпора средином септембра 1918. године: „Краљ је био утучен овим вијестима. Нема своје војске на Солунском фронту, која би сада уљегла у Црну Гору. Ући ће и у Црну Гору српска војска и тамо ће остати.”³⁹

У својој калкулантској муци краљ Никола је веома лако прелазео и у домен чистих фантазмагорија. Тако је војводи Сими изложио свој план „да састави доста велику војску која ће се придружити војсци са Солунскога фронта и уљећи у Црну Гору да је очисти од Аустријанаца. Долазе му под барјак сви Црногорци из Италије и Швајцарске и ови овдје и они из Америке и њих 7000 из канадске војске. Француска их прима на свој трошак и одредила ми је Бизерту за зборно мјесто, али ја тражим друго овдје у Француској.” На те његове речи војвода Симо му узвраћа гласом разума: „То би, Господару, добро било да сте учињели одмах кад сте дошли овамо, или бар прије неколико мјесеци. Сад више не можете саставити ту војску. Овдје немате ни двеста војника. Из Америке сви који су хтјели доћи, у српску (ће) војску. Они из Канаде неће оставити инглешке бифтеке и пет франака дневно. Па и да би сви хтјели, и да би сваки окрилатио, не може више стићи на вријеме. Српска војска са помоћу савезничке ослободиће и заузеће, ако већ није, и Србију и Црну Гору.”⁴⁰ Колико је осећања реалности нестало

³⁹ Исто, 252.

⁴⁰ Сви цитати, исто, 253.

код краља Николе, сведочи и чињеница да је рачунао са великим бројем војника без икакве основе и разлога, те да је он, наводно, преговарао са Французима о сабирном месту за велику црногорску војску, а то је чинио као да му на располагању стоји све време овога света. Даљи развој догађаја посведочио је да елементарне чињенице стоје у пуној несразмери са краљевим понашањем. Поменути разговор краљ и војвода Симо су водили после приспећа вести о пробоју Солунског фронта, дакле после 15. септембра, а одмах потом ће капитулирати Бугарска (29. IX), па Турска (30. X), Аустроугарска (3. XI), те најзад Немачка (11. XI). Догађаји неумитно теку, а краљ Никола једнако калкулише о династичким односима, док питања националног јединства оставља сасвим по страни.

Војвода Симо непосредно сведочи и о можда последњем догађају која је понуђена краљу Николи као могућност да некако спасе своју владарску и ратничку част, те да себе очува у пуној близини онога ко се до тог тренутка није у том погледу укаљао. Реч је о боравку престолонаследника Александра Карађорђевића у Паризу фебруара 1919. године, када је овај високи гост пожелело да сретне свог деду и своју бабу, па је упутио посланика Михаила Гавриловића да се договори о тој посети. Краљ Никола је, по речима војводе Симе, „узео то за слабост и попуштање српске владе и да је то први корак за преговарање о будућем положају Црне Горе у Југославији, па се посилио и одговорио да се мора о томе најприје разговарати са својом владом”, а одмах потом посланику уручује званично писмо „од дежурнога, поручника И. Радоњића, да ће Краљ примити Престолонашљедника сјутра (9. фебруара) у 11 сати прије подне, у присуству владе и дворских официра. Гавриловић одговара Радоњићу да је Престолонашљедник желио доћи као унук своје бједу и баби, а не званично, и да јако жали, што под таквим условима не може доћи”.⁴¹ Тако је испуштена, вероватно, последња прилика да до измирења деде и унука дође, те да се учини једино разумно и једино реално решење: абдикација дедина у корист свога унука. Краљ Никола је, тако, показао да чак ни у кругу сопствене породице, разговором са својим унуком Александром, није у стању да разреши политички проблем који се наметнуо искључиво због охолости и политичке обневиделости остарелог краља. Јер, не треба заборавити, тог 8. фебруара 1919, кад је до ове аудијенције дошло, већ су постојале не само политичке одлуке Подгоричке скупштине него је и Божићна побуна морала у крви да буде угушена. Упркос свему томе краљ Никола, практично све до своје смрти (3. III 1921), наставља са својим комедијантским, лакрдијашким играма са више него трагичним учинком.

⁴¹ Исто, 280.

Како је могуће да ништа од трагикомичког, самоубилачког салтоморталеа своје животне путање краљ Никола више није био у стању да јасно сагледа? Како то да није успео да се тргне из обамрлости и да прихвати руку помирења коју му је, очигледно, пружио његов унук, престолонаследник Александар, ослободилац не само Србије него и Црне Горе? Како то да краљ Никола није схватио да га само рођени унук може спасити од највеће политичке и моралне срамоте? И како то да сам није благосиљао тог свог унука који је био спреман да учини све што је било могуће да се владарска и војничка срамота остарелог деде макар опрости, ако не и сасвим заборави? Како то да поред свих ових страшних моралних дилема краљ Никола прође без икаквог, ма и најмањег разумевања свих размера тих мука са којима се ухватио укоштац? Како је могуће да није осетио силе са којима се рве и како је дозволио да га те силе доведу до суноврата и у њега гурну?

Краљ Никола је, без сумње, један од најтрагичнијих ликова целокупне српске историје. Реч је о трагедији човека који је изневерио самога себе, изневерио је дух својих предака, дух својих Црногораца и свих осталих, национално свесних Срба. Он је започео својеврсну истрагу предака, и то је изводио на начин лаке комедије и лакрдије: наставиће он са причом и реториком предака, али ће потајно чинити управо оно што ће подразумевати сасвим супротну суштину и дејство које темељно противречи опредељењу предака. Краљ Никола обликује трагедију човека који би да игра трагическу улогу, а она му се сама од себе отима и манифестује у облику комедијантско-лакрдијашке жанровске ситуације. Чинећи све то, краљ Никола је изневерио не само своје сународнике него и све своје ратне савезнике оличене у државама као што су Русија, Француска, Енглеска и др. Са својим народом би, уз помоћ насиља, он некако већ и изашао на крај, али са војним, државним и политичким силама света је то већ много, много теже извести. Зато је краљ Никола и завршио као најосамљенији човек без икога свога, па војвода Симо Поповић већ јула 1919. године записује: „Данас се Краљ потуца по свијету, сиромашнији и од најсиромашнијега Црногорца, кад не умједе и не хтједе сачувати оно највеће благо лијепога имена и поштења, које је имао до 1880. год., у доба свога Србовања и барјактарства за народно уједињење.”⁴²

Историја краља Николе је трагичка прича о човеку који је изгубио сваку врлину неопходну да очува трон, а уз то је, осим ових унутрашњих разлога, дошло и до уклањања оних спољашњих разлога, тј. чинилаца међународне политике, који би му у његовом

⁴² Исто, 315.

покушају очувања владарског трона могли помоћи. То је трагедија човека којег је захватило слепило власти и гордости која му не дозвољава да види реалност света у којем живи, која му не дозвољава ни да сагледа многе лепоте властитог живота и рада, те моралног смисла свога постојања и делања. Пред очима он има само голи владарски трон, моћ и богатство који му – сматра он – апсолутно и мимо сваког начела довољног разлога припадају. „Свака власт квари, а апсолутна власт квари апсолутно” – гласи изрека која може да објасни и случај комичке трагедије краља Николе. Остарели краљ јесте тежио апсолутној власти, али у тој тежњи није имао заштиту духовне префињености и моћи хришћанскога созерцања, па стога није ни изблиза дорастао озбиљности искушења са којима се суочио. Мука која га је мучила далеко је превазилазила његов поглед на свет и његове мисаоне хоризонте.

Да је био у дослуху са својим претходницима – са Светим Петром Цетињским и са ловћенским тајновидцем Петром II Петровићем Његошем, он би без већих тешкоћа открио путеве изласка из страшних замки у које је допао. Да се определио за подвиг својих претходника, за подвиг који почива на моћи покајања и поновног успостављања унутрашње врлине на којој свет и мора да почива, краљ Никола би под старост могао избећи трагедију наметнуту неминовношћу хипокризије која изједа сваку животну и моралну супстанцу. За такав подвиг бекства од неминовности мора се поседовати снажан дух, онакав какав су у више него довољној мери поседовали припадници владарске лозе Петровића све док су владари били и владике. Од тренутка кад су црногорски владари постали лаички кнезови, од тада се из државне политике Црне Горе почела губити духовна димензија, једино способна да успостави високе моралне стандарде у друштвеном и политичком животу заједнице која је на традиционалном, хришћанском моралу и почивала. Тако се и могло десити да упркос томе што је краљ Никола видно помагао развој црквеног живота у Црној Гори, он у дубини своје душе није био изнутра преображен духовном димензијом хришћанства и православним доживљајем одговорности пред Господом. Да је те особине некако у себи изградио, краљ Никола не би са таквом комичком озбиљношћу могао играти сценска приказана у којима остаје само њему нејасно да се трагедија преобратила у комедију, а комедија спустила до нивоа лакрдије. До таквих губитничких жанровских замена тешко би дошао човек који је молитвено окренут Господу.

Због своје осведочене духовне немоћи краљ Никола је у својој старости, савршено доследно, изградио и довршио паклену путању своје аморалности и одсуства Духа светога. Тако је и могло да

дође до Божићне побуне и до тога да падне крв међу завађеном браћом. Ако су духовно пробуђени људи вазда чинили да до сукоба између браће и не дође, а ако и дође, да се што пре обави помирење и обнови заједнички живот (тако је чинио Свети Сава, на пример), духовно заспали људи и несвесно ће доводити до тога да се браћа са мрзошћу гледају, па чак и да се почну погледавати преко нишана. Тежину крви која је пала у Божићној побуни и данас осећамо, и то не само у Црној Гори. Као што осећамо и тежину и јад оних владара који немају благослова Духа светог, владара који око себе сеју пустош и несрећу, а да о ефектима својих чинова никаквога поњатија немају. Док се уз будно око краља Николе припремала Божићна побуна, црногорски владар је слао своје посланице и прокламације у којима је говорио све потпуно другачије од онога што је чинио. И лако се могло видети у какву се лицемерну руину он претворио, а једино се он понашао као да је његова владарска величина у пуном сјају. Једино се он постављао тако као да свет постоји само зато да њему и његовом владарском величанству нанесе бол и озледу. Једино он није хтео да призна да се од трагическог јунака и хероја са Вучјега дола преобратио у лакрдијаша који исмева самога себе, онаквог себе какав је дуго током своје владавине био.

Покајање и молитва били су краљу Николи суштински страни, зато и није био дорастао оним најозбиљнијим, духовним искушењима са којима се суочио. Зато на самом крају своје владавине и свога животног века он и није имао снаге да се врати заборављеним врлинама свога живота и врлинама које су Црногорци вековима градили, а са Светим Петром Цетињским, Његошем, Стефаном Митровим Љубишом, Марком Миљановим и другима уздигли их до нивоа животних начела и највишег облика моралности. Владар без Духа светог и без суштинске одговорности пред сопственим народом – то је постао усуд и највеће искушење не само за Црну Гору него и за цели српски народ, и то све до дана данашњега. Отуда је духовно и морално слепило краља Николе феномен над којим се морамо дубоко замислити, а у покушају да га разумемо, морамо се надати да ћемо смоћи снаге да га, као искушење, и данас избегнемо или савладамо. Злоћудни дух краља Николе остао је у нама и око нас, па нека не помишљамо да су нас његове муке заобишле, нека не помишљамо да та искушења припадају некоме другоме а не нама самима! Ваља нам са таквим искушењима и мукама изаћи на крај тако да откријемо неку вишу, лепшу и духовно богатију перспективу за будућност народа којем припадамо! У тој молитвеној борби са злом и са духовном пустоши у нама и око нас, нека нам Бог буде на помоћи!

*Монтенегринство као систем
социо-културолошког насиља*

Политичка и национална пометња која је настала у Краљевини СХС/Југославији, а наставила се у социјалистичкој Југославији, није могла да не остави дубљега трага на српском корпусу: у њему су, наиме, успостављене доста оштре деобе и јака супротстављања. Тако је и морало да буде кад се два основна питања – национално, српско интегрисање и наднационално, југословенско обједињавање – почињу мешати тако да се не зна шта се и на какав начин може успешно решавати, а шта се може само компликовати и мучно развучити. Срби нису завршили процес националног конституисања, а започели су процес некаквог новог, наднационалног обједињавања. Са таквом забуном у глави и срцу Срби постају озбиљно мањкави у погледу решавања многих питања и недоумица које ће их мучити током наредног века трајања.

Из читаве историје Срба у XX веку и на почетку XXI века, случај Црне Горе представља једну од најстрахотнијих и најдрастичнијих прича у историји људскога света у целини. Требало би пажљиво тражити, па притом вероватно никада не наћи сличан случај у историји човечанства. Та прича, наиме, сведочи о томе да један део (Црногорци) једног старог европског народа (Срби) задуго себе сматра не само делом тог народа (Србима) него чак (у војном и моралном смислу) елитним његовим делом, најдостојнијим тог часног имена (Срби), а да су чак друге делове тог истог народа сматрали мање достојним носиоцима имена, дела и духа народа (Срба) којем припадају. У једном тренутку, тај елитни део српског народа (Црногорци) постаје, међутим, носилац идеологије монтенегринства (дукљанства), по којој Црногорци немају ништа заједничко са Србима, па своју државно-политичку идеологију воде тако да се све више, по свим линијама заједништва (језик, писмо, вера, црква, књижевност и сл), развијају тачке супротстављања и антитетичких релација између Црногораца и свих осталих Срба. Тако су најбољи Срби објавили да су они толико добри да више и нису Срби, те да – трагом лакрдијаштва као основне менталне шифре – могу рећи да никада и нису били Срби. Овакав мисаони и идентитетски обрт једног колектива не може бити другачије схваћен него као облик тешке социопатологије, која сасвим сигурно мора изазвати и озбиљне облике психопатолошких перверзија у сваком појединцу који би, унутар заједнице (Црногораца) којој припада, хтео да се изгради као самосвесни индивидуум. На великим, демонским искушењима су не само Црногорци него и сви остали Срби.

Цео идејно-историјски процес овог црногорског салтоморта-леа и настајања монтенегринске идеологије може се сагледати кроз четири основне фазе свога развоја. У првој фази кључни носилац је краљ Никола и његова најближа околина сачињена од војних и политичких кадрова у служби династичких интереса, а њихови идејно-политички ставови се манифестују кроз покрет „зеленаша”, супротстављених већинској одлуци Подгоричке скупштине, тј. „бјелашима”. Идеологија „зеленаша” није доводила у питање чињеницу да су Црногорци припадници српског народа, него су разлике настале искључиво из другачијег начина на који је, по њиховом мишљењу, требало обавити уједињавање са Србијом. То је онај први, манифестни слој ових разлика, а дубински слој је онај који дефинише намеру зеленаша да по сваку цену, па и по цену могућег грађанског рата (о томе сведочи Божићна побуна), очувају облик државности Црне Горе.

У другој фази развоја монтенегринске идеологије кључни носиоци су Секула Дрљевић и Савић Марковић Штедимлија, слабашни интелектуалци, али и персоне и те како заинтересоване да формирају некакву нову Црну Гору, и то на темељима и војној егзекутиви понајвише фашистичке идеологије. У судару са реалношћу ове „црногорске усташе” су схватиле да је једини начин да они остваре некакав утицај у Црној Гори био да се ослоне на Павелићеву Независну Државу Хрватску и на усташке формације, па је тако Секула Дрљевић у Загребу 1944. године формирао Црногорско државно вијеће којем је управо он председавао, а све са намером да створи независну Црну Гору. Штедимлија је пак у социјалистичкој Југославији био под будном заштитом Мирослава Крлеже и Југославенског лексикографског завода у Загребу, а све са задатком да на енциклопедијским пословима пажљиво обавља послове деструкције српског националног и културног корпуса унутар пројекта Енциклопедије Југославије.

У трећој фази монтенегринска идеологија се запатила код припадника комунистичког покрета, а тек од ове фазе Црногорци се почињу изјашњавати и као засебна нација. Тај пројекат је у највећој мери засновао Милован Ћилас, али се он веома брзо повукао из овог идеолошког покушаја преобликовања идентитета Црногораца и вратио традиционалном начину њиховог етничког и културолошког саморазумевања. Посебан снажан утицај на ову идеолошку сферу извршила су у научном смислу иначе врло сумњива етногенетска проучавања Црногораца, која су се умножавала током седамдесетих година, баш у време које – гле чуда! – сасвим случајно коинцидира са напорима да се СФР Југославија подели по републичким границама и да се Уставом СФРЈ из 1974. године

створе правно-политички основи за коначно разбијање федералне државне целине. По тим границама су све републике предвиђене да буду сачуване, а једино је Србија требало да – уколико околности то дозволе – буде раздробљена по административним границама својих покрајина.

У четвртој фази монтенегринска идеологија, коју је Мило Ђукановић преузео од партије црногорских либерала, почела се конституисати као доминантни, врло доследни облик државне политике Црне Горе. Основна обележја те политике су: дефинисање посебног црногорског језичког стандарда, инсистирање на латиничном писму, покушај формирања посебне Црногорске православне цркве, инсистирање на тзв. црногорској књижевности која би се одвојила од српског корпуса, спровођење системског насиља над свим становницима Црне Горе који се изјашњавају као Срби или као говорни представници српског језика, спровођење разних облика дискриминације у политици запошљавања (потпуни несклад у погледу процентуалне запослености Срба у државним структурама у односу на запосленост Црногораца) и сл. За такав облик монтенегринства државна политика данашње Црне Горе предвидела је коначни обрачун са сваким Србином који природно постоји у сваком Црногорцу, а посебно је предвидела и довршење истраге предака без које не могу настати нови Црногорци, лишени свести о ономе што су Црногорци и сви остали Срби традиционално били. Пристати на реализацију оваквог идеолошког пројекта значи пристати на насиље и на укидање елементарне памети, укључујући и брисање целокупног памћења народа којем припадамо.

Ове четири фазе у развоју монтенегринске идеологије увек су биле повезане са структуром државне власти или са претензијама ка преузимању власти у Црној Гори. Другим речима, монтенегринство је увек било некакав политички капитал веома употребљив у борби за власт, а нарочито употребљив онда кад се та власт конституише мимо народне воље. Ова идеологија се, отуда, увек намеће одозго: у првом случају „зеленаша”, то је воља династије и израз свести о њеним интересима; у другом случају црногорских „усташа”, то је израз немачко-италијанско-хрватског фашистичког блока; у трећем случају „комунистичког монтенегринства”, то је израз воље да се у социјалистичкој Југославији доминантна српска национална свест неутралише деловањем државно-партијских структура и пропаганде спремне да се послужи свим, па и сасвим ненаучним средствима, те да се раскрајањем српскога корпуса обезбеди не само опстанак Југославије него и амбијент суспендоване демократије; у четвртном случају „тајкунског монтенегринства”, то је израз спремности да на темељу крајње прагматичних ефеката

и дискриминационих поступака у игру буду увучени сви они који се надају да ће имати некакве користи од свог пристанка на монтењегринску идеологију (лакше обављање послова, школовање, запошљавање, напредовање и сл.) као пратећи елемент олигарских, тајкунских слојева.

Ако у овој идентитетској пометњи у којој су се затекли Црногорци има ичега лековитог, то је онда садржано у чињеници да су сва четири идеолошка облика заснована или на чврстим облицима социјалног раслојавања (династички интереси, олигархијски или тајкунски слојеви), или на облицима тоталитарних идеологија (фашизам, комунизам). Због такве тврде идеолошке обележености, међу припадницима монтењегринства нећете моћи да нађете озбиљних интелектуалаца, али ћете наћи и те како веште политичаре који решавају неке од својих личних, породичних или клановских интереса. То што је у завршној фази држава Црна Гора успела да прибави привид демократских процедура на којима наводно почива, не значи много: уколико се с пажњом удубите у саме социјалне и политичке процесе, моћи ћете у њима без икаквих проблема да јасно сагледате разне системе насиља који се доследно спроводе. Заједничко свим тим појавним облицима монтењегринске идеологије је одвојеност од народне културе и широких народних слојева, па због свега тога треба веровати да ће елементарни повратак начелима истинске демократије и системске разградње државне присиле довести до резултата који ће елиминисати облике насилних идеологија уопште, па у том контексту и монтењегринства.

Поуке југословенског уједињавања

Из судара двају начела интегрисања – националног (српског) и наднационалног (југословенског) – Срби су 1918. године изашли углавном поражени. Ако осмотримо све те процесе до дана данашњег, можемо видети колико је катастрофалан учинак таквог мешања двају начела и њиховог недефинисаног укрштања. Данас имамо Косово и Метохију где је обављено етничко чишћење и темељно уклањање Срба са вековних огњишта, а томе је свој допринос дао не само комунистички режим него и међународна заједница Западног, демократског света (такво сагласје ова два непомирљива политичка блока довољно говори о недовољној ситуираности Срба и српске државно-политичке заједнице у међународним оквирима). Данас имамо Војводину у којој повремено јача аутономаштво и сепаратизам, а повремено утихне и слаби, али су извори ових процеса више садржани у међународним оквирима него у домаћим изворима. Данас имамо Црногорце који су суштински

подељени око питања ко су и шта су у националном смислу; исто тако имамо Црну Гору која у облику декларисане државне идеологије, пошто-пото хоће да заснује своју антисрпску политику, али им природно утемељење српског националног бића и културног идентитета Црногораца чвршће и упорније одбија такве покушаје него што је српска елита то умела ефектно да формулише и аргументовано изложи. Надаље, имамо етнички готово у потпуности очишћену Хрватску, из које су Срби – по усташком пројекту који је обелоданио Миле Будак – или побијени, или протерани, или покрштени. Имамо, исто тако, у целини изгубљен корпус Срба католика, јер су се они у међувремену готово сви похрватили. Имамо, на сву срећу, освешћени део Босне и Херцеговине из којег је проишла Република Српска, али исто тако имамо готово у целини изгубљен муслимански културолошки слој: тек понеки, сјајни изузеци јасно нам сугеришу да ни ту битку не треба сматрати дефинитивно изгубљеном.

Из свих ових процеса могли бисмо и морали извући одређене закључке и поуке. Чињеница да би се могло рећи да је то нека врста извођења закључака пост фестум, нека врста накнадне памети, не треба превише да нас брине. И накнадна памет је некаква памет: и она може бити од користи када за то дође време! Много је горе за човека и читав народ кад није способан чак ни за накнадну памет! Стога из овог судара двају начела националних и наднационалних интеграција који су се манифестовали 1918. године и у свим годинама после тога можемо извући неколико основних закључака:

1. Од почетка XX века Срби су у националном смислу много тога изгубили, па би примарни задатак био да се сада, кад се намеће један нови облик наднационалног интегрисања (Европска унија, глобализација, постмодерно доба), у доброј мери врате оним искуствима са којим су ушли у годину 1918. и у формирање Краљевине СХС/Југославије, али да тај повратак оплемене свим сазнањима до којих су дошли у последњих стотинак година.

2. У све будуће наднационалне интеграционе процесе Срби треба да улазе искључиво са пуном свешћу о националној целини којој припадају. То значи да увек треба будно да пазе на то како се ти процеси наднационалне интеграције рефлектују на национални корпус, те да избегавају све оне аспекте тога процеса који тај национални корпус на било који начин угрожавају. Уколико им се нешто наметне као историјска и политичка неминовност, а покаже се негативним по достојанствени национални опстанак, неопходно је што пре успоставити стање у којем се изнова обезбеђује

право на осмишљавање става о националним интересима и њихово несметано спровођење у дело.

3. У новим историјским околностима светског процеса глобализације и епохе постмодернитета, Срби изнова морају да обаве процес властите националне консолидације: они морају да се приберу, да конституишу сопствену националну целину и да изграде читаву мрежу природног, рационално утемељеног и практично одрживог система заснованог на начелу унутарњег разумевања, сарадње и солидарности. То значи да све крупне одлуке (питање Косова и Метохије, могућност уласка у Европску унију, однос са НАТО-м и сл.) треба искључиво доносити на темељу постигнутог националног консензуса, а те одлуке би повремено могле, чак морале бити проверене и референдумским изјашњавањем.

4. Уколико из разлога специфичних међународних околности Срби буду приморани да брже него што је пожељно донесу неке одлуке, онда би требало да се што пре, па макар и накнадно, постигне стање консензуса у којем би даље спровођење тих одлука било доведено до форми које ће бити прихваћене у што ширим слојевима читавог националног корпуса.

5. Националном интегрисању треба непрестано тежити и на њему најозбиљније радити, а наднационалном интегрисању треба приступати само на темељу добро промишљеног и осмишљеног националног интереса. Време је да схватимо да се за српске интересе код нас и у свету морамо ми изборити, јер нико други за нас то неће учинити; исто тако, време је да схватимо како у наднационалном простору интегрисања леже многе како добре прилике, тако и опакe неприлике нашег колективног живота. После многих пораза које смо доживели у миру, време је да такве поразе почнемо да претварамо у победе! За тако нешто потребно нам је ваљано стратешко осмишљавање, добра организованост и чврста одлучност да се замишљени циљеви реално и остваре.*

Иван Негришорац / Др Драган М. Станић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
stanicnegrisorac@gmail.com

* Делови овог текста прочитани су у крипти Саборног храма у Подгорици 1. децембра 2017. године, на свечаности обележавања 99-годишњице уједињења Србије и Црне Горе у организацији Српског националног савјета Црне Горе.